

نکاتی در خصوص حقوق مالکیت معنوی (فکری) و کشورهای در حال توسعه

دکتر حسن مرادی *

این مقاله پیرامون حقوق مالکیت معنوی که از مهمترین و جدیدترین موضوعات در حقوق تجارت بین المللی و انتقال تکنولوژی از کشورهای توسعه یافته به کشورهای در حال توسعه می باشد بحث می کند. موضوعات اصلی این مقاله عبارتست از: ملاحظاتی در حقوق مالکیت معنوی، سازمان جهانی مالکیت معنوی، کشورهای در حال توسعه و حمایت مالکیت معنوی، اثر انتقال و تکنولوژی بر کشورهای در حال توسعه، نتایج جدید در بیوتکنولوژی کنوانسیون ژنو در حمایت از مالکیت صنعتی و توافق نامه لاهه در خصوص طرحهای صنعتی.

امروزه موضوعات مالکیت معنوی (فکری) یکی از مهمترین و جدیدترین بحثهای حقوق تجارت بین الملل و انتقال تکنولوژی از کشورهای صنعتی به کشورهای در حال توسعه می باشد.

اساس "مالکیت معنوی حقی است که شخص حقیقی و یا حقوقی مکتشف یا مبتکر یک ایده (فکر) علمی، هنری و یا ادبی نسبت به حاصل اندیشه و یا ابداع خود پیدا می کند و می تواند از حقوق و منافع آنی و یا جاری آن برخوردار گردد. این حقوق به فرد ذیحق امکان می دهد که بر علیه هر نوع شبیه سازی و یا کپی برداری بدون مجوز در

* - عضو هیئت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.

محاکم ملی و بین‌المللی طرح دعوی نماید".^۱

صرف نظر از اینکه قوانین موضوعه ما تاکنون چگونه با این حقوق برخورد نموده باشد و آنرا به رسمیت بشناسند و یا نشناسند شناخت محدوده وسیع این رشته بر محققان و دانش‌پژوهان در کشور فرض است. دامنه رشته‌های موضوع مالکیت معنوی بسیار وسیع و متنوع بوده و موضوعاتی نظیر انتقال، برای مثال زمانی که یک طرح دستگاه صنعتی تولید شده باشد هرکسی که به آن دسترسی یابد ممکن است طالب کپی برداری ارزان از آن اثر باشد و این بسیار مشکل و یا غیر ممکن است که استفاده کنندگان را از این کار منع نماییم. در اکثر طرح‌های صنعتی نوعی کپی برداری و مشابه سازی از سایر طرح‌های ابتدائی کاملاً مشهود و آشکار است و لذا به نظر می‌رسد که اطلاعات هر طرح صنعتی در همان مراحل ابتدائی ورود به بازار در معرض تقلید سایر رقیبان قرار می‌گیرد. از ایده قبلی تقلید با روش بازکردن قطعات یا در اصطلاح Revers Engineering صورت می‌گیرد طبیعی است که اگر تمامی صنعتگران اینگونه تقلید نمایند منابع خاصی که به پژوهش و توسعه تکنولوژی اختصاص می‌یابد با عدم نوآوری و رکود مواجه خواهد شد. مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

در هر صورت پیشرفت تکنولوژی دو موضوع را در خصوص مسائل مالکیت معنوی مبهم باقی گذارده است: اولاً قسمت اعظم آن بدرستی تعریف و شناخته نشده است از این رو انتقال آن به صنایع و کالاهای دیگر همچنان بطور ناقص صورت می‌گیرد، ثانیاً امکان ایجاد تغییرات طراحی هندسی ۴ در هر نوع کالای صنعتی امکان تقلید را زیاد می‌کند و لذا تولیدکنندگان با جزء جزء کردن اطلاعات سعی دارند حداقل دانش فنی را در معرض تقلید مصرف کنندگان و رقبای تجاری و صنعتی خود قرار دهند.

تاثیر انتقال تکنولوژی بر کشورهای در حال توسعه

ممکن است اینگونه فرض شود که حمایت قویتر از حقوق کشورهای صادرکننده تکنولوژی بخصوص در کشورهای در حال توسعه امری جدی تلقی می‌شود و آنها طالب

۱- این تعریف نسبتاً جامعی می‌باشد که می‌تواند در آینده تکمیل تر گردد.

نیستند که محصولاتشان به نوعی مورد تقلید شرکتهای کشورهای جهان سوم واقع شود. اما در عمل بخش کوچکی از ابداعات صادره به کشورهای در حال توسعه در این کشورها مورد تقلید قرار می‌گیرد. یک حمایت قویتر قدرت چانه زنی کشورهای توسعه یافته را بالا میبرد و موجب افزایش قیمت نیز می‌شود که سایر کشورها از آن متاثر می‌شوند، اما کشورهای در حال توسعه که استفاده کنندگان محض این نوع کالاها هستند بیشتر زیان می‌بینند و کمتر به فکر تقلید از آنها می‌افتند و لذا ریسک مشابه سازی در کشورهای دیگر صنعتی بیشتر است.

از آنجا که یکی از مهمترین عوامل خواباندن احساس ابتکار و نوآوری در کشورهای در حال توسعه گسیل تکنولوژی آماده از کشورهای صنعتی است، در حقیقت کشورهای جهان سوم غالباً بهای سنگینتری را برای انتقال تکنولوژی (فن آوری) می‌پردازند.

فن آوری (تکنولوژی)^۱، حق اختراعات و اکتشافات آثار ادبی و هنری حق التألیف، Copy Right مارکهای تجاری و علائم تجاری Trade Marks and Trade Names، نامهای خدماتی Know How Service Names دانش فنی، حقوق پخش^۲ برنامه‌های عادی و ماهواره‌ای، و تحقیقات ژنتیک و بسیاری دیگر از رشته‌ها را در بر می‌گیرد. مهمتر آنکه در پایان آخرین دور مذاکرات تجاری موافقتنامه بین‌المللی تعرفه و تجارت گت^۳ GATT در دور اروگوئه، کشورهای صنعتی جهان خصوصاً ایالات متحده آمریکا که در حقیقت سهم بزرگی از تولید و صادرات کالاها را در موضوع مالکیت معنوی را در اختیار دارند تلاش زیادی را برای گنجاندن موضوعات مالکیت معنوی در مذاکرات سازمان تجارت جهانی WTO بکار بردند که ماحصل آن گنجاندن موضوعات مالکیت معنوی بعنوان یکی از سه رکن اساسی قواعد حاکم بر سازمان تجارت جهانی بود و بالطبع تولیدکنندگان و صادرکنندگان این نوع حقوق، خدمات و کالاها نقش مهمتری را در مذاکرات بازاریابی Market Access ایفا می‌نمایند. در حالیکه کشورهای در حال

1- Transfer of Technology

2- Briad casting Rights

3- General Agreements on Tarriffs and Trade

توسعه غالباً منافع چندانی در این موضوعات ندارند.

سازمان جهانی مالکیت معنوی World Intellectual Property Organisation (WIPO)

یکی از سازمانهای شانزده گانه تخصصی وابسته به سازمان ملل متحد می باشد که متصدی امور مالکیت فکری است این سازمان توسط کنوانسیون استکهلم در ۱۴ ژوئیه سال ۱۹۶۷ میلادی بوجود آمد، اما سیر تحول آن به کنوانسیون ۱۸۸۳ میلادی پاریس^۱ برمی گردد که در آن اداره و یا «دفتر بین المللی» ثبت آثار ادبی و هنری پیش بینی شده بود. این سازمان با تشکیل سمینارها و کنفرانسهای بین المللی و اعزام کارشناسان به کشورهای عضو و غیر عضو سعی در تبیین اصول و مواضع خود دارد. صرف نظر از مواضع رسمی کشور ما در مقابل اهداف و وظایف این سازمان از نظر علمی شناخت وظایف آن و محدوده حقوق مالکیت فکری حائز اهمیت فراوان است.

کشورهای در حال توسعه و حمایت از مسائل مالکیت معنوی

در سالهای اخیر دعاوی حقوقی و بحثهای اقتصادی نوعاً به نفع مالکان اصلی کالاهای موضوع مالکیت معنوی بوده است. اساس این دعاوی برحق طبیعی افراد بشر برحاصل افکار نوآوریهای آنان می باشد.

شواهد زیادی در دست است که وجود یک فاصله حمایتی Perotection Gap در بین کشورهای صنعتی و در حال توسعه منجر به تاخیر در انتقال تکنولوژی (فن آوری) جدید می گردد. این در حالیست که صادرکنندگان تکنولوژی جدید و سرمایه گذاران بدنبال حمایت قوی تر از کالا و در نتیجه سرمایه خود هستند و مایل به شرکت در اینچنین بازی نیستند.

یک بررسی که به وسیله پروفیسور منسفیلد Mansfield در امریکا انجام گرفته حاکی از این حقیقت است که وجود یک سیستم قوی حمایت از حقوق مالکیت معنوی تاثیری در تصمیم به سرمایه گذاری توسط شرکتهای چند ملیتی در یک کشور فرضی

ندارد. از طرف دیگر اشاره شده است که موضوعات مرتبط با حقوق مالکیت فکری تاثیرات متفاوتی را در صنایع گوناگون برجای می‌گذارد.

برای مثال نقش آن در صنایع داروسازی و صنایع شیمیایی بیشتر از سایر صنایع است، البته باید توجه داشت که بکارگیری قواعد حمایتی در کشورها به یک اندازه نیست برای مثال شرکتها در کشورهای نوصنعتی به دو طریق از این مقوله تاثیر میگیرند: اولاً بکارگیری قواعد حمایتی شدیدتر کپی برداری و تقلید از طرحهای کشورهای پیشرو صنعتی نظیر ژاپن و ایالات متحده را بسیار مشکل میسازد و یک هدف و مقصود آشکار آن از میان برداشتن هرگونه نوع آوری در کشورهای رقیب می‌شود و لذا تولیدکنندگان کمتری بروز نموده رقابت کمتری بوجود آمده و لذا جایگزینهای کمتر ظهور می‌نمایند و در نتیجه سود بیشتری عاید آنها میشود.

ثانیاً عاملی که در کشورهایی نظیر جمهوری کره و تایوان بروز کرد اجرای گسترده قوانین مالکیت فکری بود که از کپی برداری سایر کشورها و حتی شرکتهای رقیب داخلی از نوآوریهای آنها جلوگیری نمود. لذا در این کشورها قواعد مالکیت معنوی ایجاد نوعی منافع برای صنایع داخلی می‌نماید و لذا اثرات توافقمنامه‌نهایی دورارگونه در گت (GATT) بر آنها کمتر خواهد بود.

دستاوردهای جدید در حوزه بیوتکنولوژی و تکنولوژی اطلاعاتی

از جهت بیوتکنولوژی پیشرفتهای میکروبیولوژیک تاثیرات مداومی را در دنیای گیاهان و جانوران ایجاد می‌کند در نتیجه تمیز بین پروسه های ماکرو بیولوژیک و میکروبیولوژیک بعنوان نوآوری از نظر حقوقی امری مشکل بنظر می‌رسد. لذا تاکنون یک توافق اصولی در بین صاحب نظران مسائل حقوقی از نظر به ثبت رساندن حق الاختراع Patent Law در این رشته حاصل نشده است.

برای مثال توافق در عدم به ثبت رساندن محصولات طبیعی یا product of Nature the همواره وجود دارد. طرفداران این ایده معتقد هستند که کشف فرآیندهای طبیعی (بصورت اصلی) را نمی‌توان بعنوان فرد خاصی ثبت نمود الا اینکه فرمول و

خواص ویژه‌ای از آن تهیه و قابل ثبت باشد. خوشبختانه مطالعات اخیر حاکی از آن است که برخی کشورهای در حال توسعه در رشته نوآوریهای بیوتکنولوژیکی بسیار پیش رفته‌اند و گاهی مزیت‌های آب و هوایی و جغرافیایی آنها را قادر ساخته است که از مواد اولیه ژنتیک خاصی بهره‌گیرند که در سایر کشورهای توسعه یافته صنعتی یافت نمی‌شود و برعکس آنها وابسته به کشورهای در حال توسعه هستند.

نکته ظریف دیگری وجود دارد که برخی کشورهای در حال توسعه می‌توانند حقوق خاصی را در این زمینه برای خود حفظ کنند مثل plant breeders یا حقوق صاحبان و پرورش دهندگان اصلی یک گونه خاص گیاهی درکنار این نوع حمایت حقوقی از مالکیت آنها، کشورهای در حال توسعه علاقمند هستند که گونه‌های خاص ژنتیک خود را حفظ کنند و از بهره‌برداری آنها توسط کشورهای صنعتی جلوگیری نمایند. در اینجا باید توجه شود که در کوتاه مدت اکثر نوآوریهای ژنتیکی بخصوص پروسه ساخت محصول نهایی مشکلاتی را در ثبت استانداردهای پنهان گونه‌های گیاهی در حقوق اختراعات داخلی در کشورهای توسعه یافته صنعتی بوجود آورده است. اینگونه نوآوریها تنها میتواند حمایت حقوقی خاصی را تحت عنوان اسرار محرمانه تجاری «Trade Secret Law» جلب نماید.

از جانب دیگر در حقوق کامپیوتر و تکنولوژیهای اطلاعاتی رقابت کشورهای در حال توسعه بسیار مشکل بنظر می‌رسد و در این رشته کشورهای صنعتی به یک رقابت تنگاتنگ دست یافته‌اند در حالیکه کشورهای در حال توسعه حتی در صورت داشتن دانش فنی از یک زیرساخت صنعتی برای رقابت محرومند.

کنوانسیون پاریس در حمایت از مالکیت صنعتی

این کنوانسیون که در سال ۱۸۸۳ میلادی یعنی ۱۱۲ سال پیش منعقد شد و در سالهای ۱۸۹۱ توسط پروتکل توجیهی مادرید در ۱۹۰۰ با پروتکل اصلاحی بروکسل، واشنگتن ۱۹۲۵، لندن ۱۹۳۴، لیسبون ۱۹۵۸، استکهلم ۱۹۶۷ و بالاخره به وسیله اصلاحیه نهایی سال ۱۹۷۹ تحول یافت. این کنوانسیون تا ۱۱ آوریل ۱۹۹۵ میلادی

۱۲۹ کشور عضو داشته که جمهوری اسلامی ایران نیز عضو رسمی آن می‌باشد. کنوانسیون به کلیه موضوعات مالکیت صنعتی از جمله اختراعات، علائم تجاری، طرح‌های صنعتی، نام‌های تجاری که تحت آن یک فعالیت صنعتی و یا تجاری شکل می‌گیرد، خصایص جغرافیایی محصولات و سرانجام قواعد رقابتهای تجاری را در بر می‌گیرد.

مقررات موضوعی کنوانسیون پاریس به سه بخش "برخورد و حمایت ملی"، "حق تقدم در ثبت طرحها" و سرانجام "قواعد کلی، که در همه کشور باید یکسان مطابعت شود" تقسیم می‌گردد.

موافقتنامه لاهه ۱۹۲۵ در خصوص بایگانی بین المللی طرحهای صنعتی

این موافقتنامه که در سال ۱۹۲۵ منعقد شد و به ترتیب در سالهای ۱۹۳۴ (لندن)، ۱۹۶۰ (لاهی)، ۱۹۶۱ (مراکش)، ۱۹۶۷ (استکهلم) تحول یافت والنهاییه پروتکل ژنو ۱۹۷۵ آنرا تکمیل نمود و با اصلاحات سال ۱۹۷۹ به امضاء رسید. تاریخ ۱۳ ژانویه ۱۹۹۵ تنها ۲۵ کشور به عضویت آن درآمدند ولی تمام اعضای کنوانسیون پاریس نیز می‌توانند به عضویت آن درآیند و اسناد عضویت باید در دفتر سازمان وایپو^۱ WIPO به ودیعه سپرده شود.

نظر به اینکه در بسیاری کشورها ثبت علائم صنعتی در موسسات بین المللی منوط به ثبت آن در داخل کشور است برای ثبت طرحهای صنعتی بهتر است ابتدا آنها در دفتر ثبت اختراعات و علائم صنعتی کشور مبدأ به ثبت برسانیم سپس نسبت به ثبت بین المللی آن اقدام کنیم. البته این به ترتیب مقرر در قوانین داخلی نیز بستگی دارد.

دفتر WIPO بعد از ثبت رسانیدن یک طرح بین المللی تصویر سیاه و سفید و یا طرح رنگی (به درخواست کشور متقاضی) مورد نظر را با مشخصات فنی خاص آن در بولتن یا نشریه فصلی خود برای اطلاع اشخاص حقیقی و حقوقی در سایر کشورها منتشر می‌سازند.

طول دوره حمایت بین ۵ تا ۱۰ سال است اما کشورها می‌توانند هر ۵ سال یکبار ثبت‌های مورد نظر را تجدید نمایند.

تعداد طرح‌های ثبت شده بین المللی تحت معاهده لاهه تا سال ۱۹۸۰ جمعاً ۲۳۹۲ طرح صنعتی بود که این تعداد به ۲۴۰۰۰ فقره تا سال ۱۹۹۴ بالغ گردیده است. موافقتنامه لاهه اتحادیه ای را در سال ۱۹۷۰ تاسیس نمود که دارای یک مجمع عمومی است که کشورهای امضاء کننده آن در مجمع عضویت دارند و در تصمیم‌گیریها مشارکت می‌نمایند.

وضعیت کشورهای در حال توسعه در این بخش

با توجه به اهمیتی که بخش مالکیت معنوی بعد از دور اروگوئه پیدا کرده و بعنوان یکی از ارکان اصلی مذاکرات سازمان تجارت جهانی WTO شناخته شده است متأسفانه کشورهای در حال توسعه غالباً در این بخش ضعیف بوده و از نقطه نظر اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، دارای مشکلات زیادی برای ورود به این عرصه عظیم مبادلات فرهنگی و علمی می‌باشند و لذا شمول مقررات گات بر کالاها و تولیدات فرهنگی (مانند حق اختراعات، کپی برداری، حقوق مؤلفان، مصنفان، مترجمان و ناشران) غالب کشورهای عضو را با مخاطرات جدی در این عرصه مواجه ساخته است. نمونه بارز این موضوع آمار سال ۱۹۹۰ میلادی است که در مجموع ۹۹/۲ درصد کلیه اختراعات اکتشافات و نوآوریهای جهانی که به ثبت رسیده به کشورهای پیشرفته صنعتی تعلق داشته و تنها ۰/۰۸ درصد باقیمانده به کشورهای روسیه، کره جنوبی، تایوان و برخی کشورهای در حال توسعه اختصاص داشته است. این در حالی است که کشورهای اخیرالذکر در حقیقت مصرف کنندگان و بهره برداران اختراعات و طرح‌های ثبت شده صنعتی هستند و باید برای صیانت از حقوق معنوی این کالاها بهای سنگینی را بپردازند.

تقسیم بندی کالاهای موضوع مالکیت معنوی

مالکیت معنوی اصولاً به دو بخش عمده "مالکیت صنعتی" و "حق کپی برداری و تقدم بهره برداری و اجرای آثار هنری" تقسیم می‌شود. بخش اول یعنی مالکیت

صنعتی که امروزه از نظر حجم مبادلات بسیار گسترده می باشد شامل چهار شاخه متمایز می باشد.

- ۱- حق اختراعات Patents
- ۲- مارکهای تجاری و خدماتی و نامهای تجاری و خدماتی^۱
- ۳- طرحهای صنعتی Industrial Design که اهمیت فوق العاده ای دارد.
- ۴- شاخصه های جغرافیائی و منطقه ای .

بخش دوم یعنی حق کپی برداری خود به بخشهای زیادی تقسیم می شود که مهمترین آنها عبارتند از :

-
- ۱- آثار ادبی نوشته
 - ۲- کارهای موسیقی و موزیک
 - ۳- هنرهای دراماتیک
 - ۴- کارهای سمعی و بصری
 - ۵- نقاشی و هنرهای ترسیمی
 - ۶- مجسمه سازی
 - ۷- کارهای عکاسی
 - ۸- کارهای معماری
 - ۹- ضبط انواع صدا
 - ۱۰- اجرای هنرهای نمایشی توسط موسیقی دانان ، هنرپیشگان و خوانندگان
 - ۱۱- انواع پخش (رادیو و تلویزیون و ماهواره)
- بدیهی است که پرداختن به جزئیات این حقوق نیاز به مقوله بسیار گسترده تری دارد لکن این مقاله مقدمه ای است برای ورود به پهنه وسیعی از بحثهای بسیار دقیق حقوقی که پیرامون هر یک از این موضوعات در دنیای امروز مطرح می باشد و اساتید و

حقوقدانان جهان سوم با عنایت به شمول مقررات آن بر کشورهایشان باید هر چه بیشتر در این بخش نمود و تفحص بنمایند.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی